

Novák Antaltól Jacob Strane-ig

Kate Elizabeth Russell: *Szép, sötét Vanessám*

Absztrakt. Az elsőkönyves Kate Elizabeth Russell magyarul 2021-ben, Borbély Judit Bernadett fordításában, az USA-ban egy évvel korábban megjelent regényének középpontjában egy 42 éves irodalomtanár és egy 15 éves diáklány közt kialakuló testi és érzelmi kapcsolat áll. A regényt ezúttal olyan magyar iskolaregények kontextusában olvassuk el, amelyben áldozatként is értelmezhető tanárhősök szerepelnek: ilyen Kosztolányi *Aranysárcány*a, Komlós Aladártól a *Néror és a VII. A*, Márai Sándor regénye, a *Bébi vagy az első szerelem*, és Mészöly Ágnes ifjúsági regénye, a *Darwin-játszma*. Az elemzés meg kívánja mutatni, mennyiben több Russell regénye, mint oknyomozó újságcikk egy zaklatási ügyről. A tanár- és a diák-szerep, egyes párhuzamok (pl. Nabokov *Lolitája* vagy Britney Spears), az elbeszélés mód, a kutya motívuma mind előkerülnek ennek igazolásához.

A magyar irodalomban nem kevés öngyilkosságot elkövető, halálba hajszolt, vagy a végső összeomlás előtti pillanatban kimerevített tanárfigurát találunk:¹ a leghíresebb közülük Kosztolányi *Aranysárcány*ának Novák Antala,² de ott van Perényi Zoltán Komlós Aladárnál (*Néror és a VII. A*),³ tőle egy fegyelmi tárgyalás után köszön

---

1 A gyötrődő, belső válságot megélt tanár gyakran felbukkan a huszadik század első felének magyar irodalmában: „Aligha vitatható, hogy a pedagógusi szerepkör megkívánta magatartásmód és az ezzel sokszor összeegyeztethetetlen vágyak, nézetek közt őrlődő tanár már-már archetipikus alakjává vált a kor irodalmának.” ALMÁSSY Balázs, *Tanártípusok a Nyugat korának magyar irodalmában*, Neveléstudomány, 2013/4., 45–46.

2 Az *Aranysárcány* százéves fogadtatástörténetében számos értelmezés összpontosított Novák Antalra mint ellentmondásos tanárfigurára. Közülük is kiemelendő: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony: Kalligram, 2010, 255–284. Tamás Ferenc, középiskolai tanári tapasztalataiból kiindulva, az ifjúság számára átdolgozott, a szerző által rövidített *Aranysárcány* kapcsán a Kosztolányi-regény tanítási tapasztalatairól, a diákoknak az egyes hősökhöz való viszonyáról is írt: TAMÁS Ferenc, *Az ifjúsági Aranysárcány*, Taní-tani, 2004–2005. tanév, 4. sz., 94–96. Balogh Gergő, miközben hangsúlyozza, hogy a regény ennél sokkal összetettebben értelmezhető, kiemeli, hogy „az *Aranysárcány* a gimnáziumi oktatás egy olyan állapotát jeleníti meg, amelynek uralkodó diskurzusára joggal tekinthetünk az éppen megszilárduló modern középiskolai oktatás rendjének modelljeként. Ilyesfajta megközelítésben a regény nemcsak apropót szolgáltat az oktatás- vagy társadalomtörténeti folyamatok megjelenítéséhez. Azok felől maga is másként tűnik fel, maga is másként válik értelmezhetővé.” BALOGH Gergő, *A modern intézmény: rend, autoritás és sztenderdizáció – Kosztolányi Dezső Aranysárcány című regényének példáján*, Literatura, 2017/1–2., 41.

el az olvasó, vagy Márai tanárfigurája a *Bébi vagy az első szerelem* című regényből, akit utoljára baltával a kezében, szobájába bezárkózva látunk.⁴ Ha napjainkhoz közelebb megyünk, találunk olyan ifjúsági regényt (Mészöly Ágnes: *Darwin-játszma*), ahol négy gimnazista lány, kitervelt hadművelettel, iskolai és internetes zaklatással juttat el oda egy tanárt, az osztályfőnöküket, hogy az figyelmen kívül hagyja az autót, és szörnyet haljon.⁵ Ebben a 2014-es regényben már megjelenik témaként a szerelmi viszony tanár és diák közt, a regény viszont egyértelművé teszi, hogy Kecskeméti Gábor nem kezdett ki a tanítványával, csak a lányok keverték ebbe a gyanúba, azért, hogy megszabaduljanak tőle. Mintha sajátos fokozódás rajzolódna ki: az 1925-ös *Aranysárkányban* Novák Antal öngyilkosságában a szerelem még csak olyan módon játszik szerepet, hogy a tanár lánya testi kapcsolatba kerül apja érettségiző diákjával, teherbe esik tőle, majd a fiatalok együtt elszöknek a városból, fokozva a kisvárosban köztisztelőnek örvendő pedagógus szégyenét. Márai 1928-as regényében egy fiúosztályba hat diáklány érkezik, a Rozmár gúnyneven emlegetett tanár pedig az egyikükbe szerelmes lesz. Vetélytársat lát egy osztálybeli fiúban, és ez a patológussá váló érzelem vezet el az összeomlásához – de a tanár a diáklánnyal testi kapcsolatba nem kerül, „Bébi” valószínűleg nem is tud szinte semmit a férfi érzelmeiről, amelyekről az olvasó a hős által vezetett naplóból értesül. Komlós Aladár Perényije (ez a regény először 1935-ben jelent meg) egy egész lányosztályba lesz szerelmes, és a fegyelmi tárgyalásához az a kétségbeesett igyekezet vezet el, hogy az őt megunó, rajongását egy nála fiatalabb tanárra fordító osztály szeretetét, rajongását igyekszik visszanyerni. Itt sincs tehát szó tanár és diák közti testi kapcsolatáról, annak ellenére sem, hogy az egyik diáklány szerelmes Perényibe, de a tanár őt leginkább lenézi, egyébként pedig az egyik kolléganőjével van viszonya. És akkor ott van ennek az álta-

3 Kardos László a regény célközönségének egyértelműen a tanárokat tartotta: „egész sor tanártársamon is ellenőriztem az élményt; egyetlen lendületben, pihenő nélkül futottunk végig az egész könyvön, órák alatt, olyan heves kíváncsisággal és hullámzó érzések között, mintha vádiratunkat, nekrológunkat vagy titkos »minősítésünket« olvastuk volna, négy fal között, zárt ajtók mögött.” KARDOS László, *Komlós Aladár: Néző és a VII. A*, Válasz, 1936/3., 189–190.

4 Horváth Csaba Márai-regényét az *Aranysárkánnyal* és Babits Tímár *Virgil fia* című regényével közös kontextusban elemzi, beszédes című írásában: HORVÁTH Csaba, „Akit gyűlölnék az istenek, tanárrá teszik”. *Tanárbizáltság a húszas évek magyar regényirodalmában*, *Kritika*, 2001/2., 33–35., Lőrinczy Huba a „férfiklimaktérium” és a mélypszichológia felől közelíti meg a Márai-regényt, értelmezése az egyik legfontosabb a műről született, kevés számú értelmezés közül: „Az öregedés küszöbére lépő, nyugdíjaztatásához közeledő tanár kiviláglik naplójából – korántsem ab ovo rossz, ártó szándékú, netán elvetemült ember – épp »csak« súlyosan frusztrált, elfojtásokkal, szorongásokkal teli, neurotikus lény.” LŐRINCZY Huba, *Egy vakond naplója. Márai Sándor: Bébi vagy az első szerelem*, Műhely, 1999/4., 69.

5 Lovász Andrea a regény fogadtatástörténetét (amelyben igen gyakran a „ki a hibás?” kérdés mentén alakul az érvelés) is elemzi tanulmányában: LOVÁSZ Andrea, *A kérdőjellel görbülés eleganciája: Mészöly Ágnes: Darwin-játszma = „...kézifékes fordulást is tud”, Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikolett, Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, Tempevölgy könyvek 29., 2018, 205–212.

lam önkényesen összerakott sornak a végén Mészöly Ágnes regénye, ahol a tanár ugyan nem zaklatja gimnazista tanítványát, nem kezd vele viszonyt, csak ezzel vádolják meg a lányok, viszont ebben a 21. századi regényvilágban már teljesen elképzelhető lenne egy effajta kapcsolat, ezért is hisz a diákoknak mindenki.

Az elsőkönyves Kate Elizabeth Russell magyarul 2021-ben, Borbély Judit Bernadett fordításában, az USA-ban egy évvel korábban megjelent regényében viszont már nemcsak elfojtott vágyak vannak vagy hamis vád: ennek a könyvnek a középpontjában egy tanár és egy diáklány közt kialakuló testi és érzelmi kapcsolat áll. A 15 éves Vanessa Vye a nála 27 évvel idősebb irodalomtanár, Jacob Strane szeretője lesz, ennek az amerikai tanárnak a történetét pedig olvashatjuk Novák Antal, Perényi Zoltán, Rozmár (Márai hőséneke csak a gúnynevét tudjuk) és Kecskeméti Gábor sztorijával összevetve is. Ezeket a magyar irodalomban megírt tanárokat leginkább áldozatként szoktuk elemezni,⁶ Mr. Strane-ről viszont mintha kizárólag szörnyetegként lehetne beszélni, elítélve azt, amit elkövetett a lány ellen. De Russell könyve nem tényfeltáró újságcikk, nem is vádirat a bíróság előtt, hanem regény: épp ezért nem szabad elfelejtenünk, hogy csak Vanessától magától tudjuk, a tanár mit tett vele, mindvégig ő a regény elbeszélője. Csak az ő sztorija bomlik ki részletesen, miközben Strane-t más lányok is megvádolják azzal, hogy szexuálisan zaklatta őket: de ahogy a felsorolt magyar regényekben sem értelmezhetjük a tanárfigurákat kizárólag áldozatként, itt sem elemezhetjük pusztán a témát, nem összpontosíthatunk csak a cselekményre.

Vajon a *Szép, sötét Vanessám* esetében valóban túl lehet lépni a bűn felmutatásán és az ítéletalkotáson? Mintha a regény maga is arra figyelmeztetne, hogy egy irodalmi mű értelmezése összetettebb feladat, mint azoké a tényfeltáró újságcikké, amelyekre azonnal repülnek a határozott kommentek. A mű a villámgyors és magabiztos ítéletek korában játszódik: amikor Strane-ről megjelenik egy újságcikk, benne egykori áldozatainak vádjaival, Vanessa a közösségi oldalakat pörgeti, a kommenteket olvasgatja, és azzal szembesül, hogy rengetegen ítéleznek csalhatatlanul és határozottan a férfi felett. És ez még akkor is nagyon más helyzet, mint Novák Antalé volt, ha a helyi újság Kosztolányinál kicsit úgy működik, mint Russell regényében a facebook: Novák Antalnak a végső lökést az öngyilkossághoz az adja meg, hogy az Ostor című sárszegi lapba szenzációvá növesztve bekerül, ami történt vele. Sőt, az egész lapszámot neki szentelik – a kommentek ebben a világban még az emberek közti interakciókban születnek meg, de már ez is épp elég ahhoz, hogy Novák eldöntse, ő nem tud ebben a közösségben élni tovább:

„– Novák Antalt... megverték...

Ez egyszerűségében iszonyú volt. Valami jobbat remélve, a másik oldalra fordított. Itt folytatódott, alcímekkel:

6 Persze, ez ennél sokkal összetettebb kérdés: az *Aranyáskány* című, Ranódy László rendezte film, például, felerősíti Novák Antal áldozatként való értelmezését (már csak azzal is, hogy az egyébként csodálatos Mensáros Lászlóval játszatja el a főszerepet), de a regény árnyaltabb képet ad a főhősről; Perényi Zoltán pedig saját magát nevezi áldozatnak, ennek okát pedig abban látja, hogy ő jobban szereti a tanítványait, mint azok őt.

– Hilda kisasszony szökése... Hilda... Csajkás Tibor... Tibor...

Mindenütt az ő nevük, a harmadik, negyedik oldalon is. Az egész számot neki szentelték:

– Ez a sötét tanbetyár, ki az iskolában az erkölcsöt prédikálja... nemzedékeket tesz tönkre... Kérdezzük, meddig tűri... tisztességes társadalom... minisztérium...

De a cikk visszatért a legérdekesebbre:

– Látogatás Fóris lakásán... A végzetes ajándék... Mit mond Gergely, az iskola-szolga?... A kisasszony, úgy látszik, sürgősnek érezte... Családi... öröm...

Az utálattól szédülve dőlt egyik téglarakáshoz. Kezében lengett az újság, a szennyes újság. Mintha egy családi lepedőt, melyen hónapokig aludtak sokan, kitergetnek a napfénybe, minden piszkával. De nem hajította el, gondosan összehajtogatva, belső zsebébe csúsztatta.”⁷

Novák Antal és Jacob Strane élete végül ugyanúgy zárul: öngyilkosok lesznek mindketten. Persze, Novák Antal tanári hibái (például, ahogyan Liszner Vilit megalázza felelés közben) nem mérhetőek kiskorú lányok szexuális zaklatásához, mégis érdemes egymás mellé tennünk a két regényszereplőt. Meg kell néznünk, mennyiben látjuk egyáltalán Strane nézőpontját, mennyire ismerjük meg az ő történetét, és fel kell tennünk a kérdést, vajon mi lehet az oka annak, hogy a tanárból csak annyit látunk, amennyit Vanessa megmutat nekünk.

60 Míg Novák Antal iskolában elkövetett öngyilkossága Kosztolányi regényének megrázó csúcspontja (amelyet csak a tanár temetése, majd az epilógus követ), addig Russellnél Jacob Strane haláláról a mű közepefelé értesül az olvasó – a magyar kiadásban 451 oldalas regény 233. oldalán tudjuk meg, hogy a tanár 2017-ben egy folyóba vetette magát. Ez a regény ugyanis nem lineárisan meséli el Vanessa és Mr. Strane kapcsolatának történetét – váltakoznak a 2000–2001-ben, vagyis a lány gimnazista éveiben játszódó, a lány 2006-os egyetemista évről tudósító, valamint a 2017-ben játszódó fejezetek. Mindhárom idősíkból lineárisan haladnak előre a történések, de átszövik őket a visszautalások, a 2000–2001-es szál épp Strane halála előtt éri el a tetőpontját, ekkor derül ki, hogy Vanessának el kellett hagynia a gimnáziumot. Strane halálát pedig közvetlenül az előzi meg, hogy öt egykori diákja (különböző életkorúak) vádolja meg szexuális zaklatással, majd egy újságcikk is megjelenik, ami feltárja az esetet. Gyanú már korábban is volt a tanár körül, ezúttal viszont az esetek nyilvánosságra kerülnek – ha így meséljük el a cselekményt, azt is hihetnénk, a tanárt behajszolták az öngyilkosságba, de akár azt is, hogy a sajtó adta meg a tettehez a végső lökést, mint Novák Antal esetében. A regényben arról, hogy a tanár mit tett az öt vádló lányokkal, nem tudunk meg sokat: Vanessa történetét követjük végig, a lány viszont nincs a tanárral folytatott viszonyát nyilvánosságra hozók között. Vanessa történetét kell tehát értelmeznünk, a regény már csak ezért sem Mr. Strane öngyilkosságáig ível, hanem addig a pontig, amíg a lány elkezd megérteni a vele történeteket, és új életet kezd, megszabadulva

---

7 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranyárhány*, Kosztolányi Dezső Összes Művei, Kritikai kiadás, sajtó alá rendezte BÉNGI László és PARÁDI Andrea, Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014, 657–659.

egykori tanára rá gyakorolt hatásától. A tanár halála után beszél először részletesen a pszichológusának a történekről: korábban csak megemlítette a terápiás beszélgetéseken, egyetlen alkalommal, egyébként azt állította a terapeutának és önmagának is, hogy egészen más okból, az apja miatt jár hozzá rendszeresen.

A regénybe számos értelmező beépül. Értelmezik a Mr. Strane és Vanessa között történetet a lány szülei, megpróbálkozik ezzel egy barátnője, akinek utólag meséli el, mi történt vele. De értelmezője lesz a történeteknek a lány pszichológusa is, legfőképpen pedig, több fázisban, a lány maga is értelmezni próbál folyamatosan. Mintha ezzel is arra szólítana fel a regény, hogy az olvasó hozza létre a saját értelmezését, ne másokét vegye át. Az ítékezés, ráadásul, nemcsak a tanárt éri el: miután Vanessának iskolát kell váltani 2001-ben, még gimnazistaként (magára vállalva, hogy hazudott, amikor azt állította egy iskolatársának, viszonya van a tanárával), azonnal elterjed róla az ítélet az új helyen. Bár a fiúk úgy beszélnek egy bizonyos új lányról Vanessa füle halatára, hogy nem tudják, éppen róla van szó: „Franciaórán, ahol tele a tankönyv olyan fejezetekkel, amelyeken én már rég túl vagyok, két fiú az én soromban egy új lányról pusmog, egy harmadikról, akit áthelyeznek, mert kurválkodott, egy tanárral dugott.”⁸ Amikor pedig 2017-ben egy Taylor nevű lány kirobbantja Mr. Strane zaklatási ügyét, majd kiderül a tanár öngyilkossága, olyan című írások jelennek meg, mint „Elszámoltatás vagy leszámolás?”, „Halálos kimenetelű vádak”, „Ideje lenne beszél-nünk a hasraütésszerű vádaskodás ártalmasságáról”.⁹ Ezután Taylor halálos fenyegetéseket kap az online térben, és el kell tűnnie a közösségi médiából: sokan azzal vádolják meg ugyanis, hogy ő kergette Mr. Strane-t a halálba. Vagyis nemcsak a tanár története, de a lányoké is arra figyelmeztet, tegyünk különbséget a gyors, online reakciók és egy regény értelmezése között.

Mészöly Ágnes *Darwin-játszma* című regényében az osztályfőnökük sajátos online zaklatását kitervelő lányokat a tanár halálos balesete miatt voltaképpen nem vádolja meg senki, ők önmagukat hibáztatják és büntetik, különféle módokon – Russell regényében viszont halálos fenyegetéseket kap az a Taylor, aki, minden valószínűség szerint, legalábbis ebben a vonatkozásban a regény nem hagy minket kétségek között, az igazat mondta el hajdani tanáráról. Taylor állításait az olvasó számára Vanessa története támogatja meg, még ha a főszereplő lány a nyilvánosság előtt nem is szólal meg „sorstársa” védelmében. Taylor és Strane kettősének története nem része a cselekménynek, ahogy nem tudunk meg részleteket arról sem, a tanár mit tett a többi lánnyal. Russell regénye, szemben az emlegetett magyar művekkel, épp a tanár szolamát, történetét hagyja homályban: Mr. Strane-ről annyit tudunk, amennyit elmond Vanessának, ezen túl csak néhány nyomot kapunk, de ezeket a lány maga sem tudja teljes bizonyossággal értelmezni. Értésülünk róla, hogy a férfi már harmincas éveiben vasectomiát kért: mintha már akkor szembenézett volna vele, hogy a gyereklányokhoz vonzódik, és jobb, ha nem lesz saját gyermeke, de ezt nem a tanár

8 Kate Elizabeth RUSSELL, *Szép, sötét Vanessám*, ford. BORBÉLY Judit Bernadett, Budapest: Libri Kiadó, 2021, 250.

9 RUSSELL, *I. m.*, 235.

mondja el valakinek, a lány magyarázza így a döntést. Halála előtt elküldi Vanessának egy csomagban a lány egykori, az irodalomóraira írt esszéit, a lányról készített polaroid felvételek társaságában, meg azt az epres pizsamát is, amelyet ő vásárolt neki annak idején, az első együttlétükre. Nem kell ezekhez magyarázat, ez maga a bizonyíték, állapítja meg a lány – de hogy minek a bizonyítéka ez a csomag, azt már az olvasónak kell összeraknia, a regény egésze alapján.

Egy fontos értelmezői gesztust viszont mégis Mr. Strane kap meg: a regény címét (ami Russell regénye, még ha Vanessa története is), a szerző által kialakított fikció szerint a tanár adta. És Vanessa ebben a szöszerkezetben az övé – ugyanakkor a „szép, sötét Vanessám” idézet, Vladimir Nabokovtól. Nem abból a Nabokov-regényből való, amely Russell regényének legfontosabb, a műben sokat emlegetett előszövege, vagyis nem *Lolita*-idézet, hanem a *Gyér világ* című műből került át. Mr. Strane hívja fel erre a különös alkotásra a lány figyelmét, ő állítja azt, hogy Vanessa olyan, mintha Nabokov írta volna meg. A regény ajánlása viszont már a *Lolita*hoz kapcsolja hozzá Russell művét, amely a két műben szereplő lányok lehetséges modelljeit nevezi meg legfontosabb olvasókként: „A valóságos Dolores Haze-eknek és Vanessa Wye-oknak, akiknek a történetét még nem hallották, nem hitték el, vagy nem értették”¹⁰ A mű végén olvasható köszönetnyilvánítás pedig már kizárólagos olvasókként jelöli meg a „Lolitákat”: „Végezetül köszönet az úgynevezett nimfácskáknak, a Lolitáknak, akikkel az évek során találkoztam, s akik hasonló történeteket cipelnek magukkal a szerelem álöltözetébe bújt erőszakról, akik önmagukra ismernek Dolores Haze-ben. Ez a könyv csakis nektek szól.”¹¹

62

Ha a műről a neten fellelhető véleményeket nézzük meg (leginkább a moly.hu-n és különböző olvasói blogokon találunk ilyeneket), azt látjuk, hogy a köszönetnyilvánításban megtalálható írói ajánlás célba talált, sokan a saját, évekkel korábbi történetük felől olvasták el Russell regényét. Ezért is nevezik megterhelő, nehezen végigolvasható műnek: pedig, ha még fel is kavarodnak bennünk a saját emlékeink, a végigolvasásnál többre megyünk az újraolvasással. Így tehetjük le a beleélő, a személyes érintettséget aktivizáló olvasásmódot, és olvashatjuk nem pusztán a „társadalmi hasznosság”, az áldozatsegítés mentén a szöveget. Fontos figyelmeztetés az, amit Smid Róbert fogalmazott meg egy évösszegző megszólalásában, a 2022-es év általa negatívként értékelt folyamatairól – nekem ez a felvetés annak végiggondolásában segített, mit érdemes a *Szép, sötét Vanessám* kapcsán megírni, és mit hagyjunk meg a terapeutánkkal vagy a barátnőinkkel folytatott beszélgetésekre:

„Negatív folyamatnak tekintem ugyanakkor azt, amire Lapis József is utal az *Elég* című új kötetében, illetve Lőrincz Csongor is felhossa az *Istenem, ne romolj* című új Kukorelly-kötetről írt kritikájában az Alföld hasábjain: a kritikusok a Han Bjong-Csol-i értelemben elvégzik az önoptimalizációt, vagyis gyakran a középszerű köteteket is agyondicsérik, ha azok »mondanivalója« szinkronban van a korszellemmel. Mindeközben figyelmen kívül hagyják az esztétikai fogyatkozásokat, illetve azt a kon-

---

10 RUSSELL, *I. m.*, 7.

11 RUSSELL, *I. m.*, 453–454.

textualizációt, amely a szubjektív »tetszés« helyett mondjuk a kortárs irodalom beszédmódjaihoz képest mérlegelné az adott szöveg súlyát. Ugyanakkor meg nem végzik el az Andreas Reckwitz-i értelemben vehető (deszubjektivizációs) önoptimalizációt. A kritikusok körében egyre inkább teret nyer az »azonosulásos« olvasás, ezzel párhuzamosan pedig egyfajta funkcionális szemlélet is felütötte a fejét, amely az alapján értékeli műveket, hogy az adott könyv mit »adott« vagy hogyan »segített« az olvasójának. Valószínűleg ezzel is összefüggésben állhat az a visszatetsző trend, hogy a fiatal, egy-két könyves szerzőkkel szakmában készült interjúkban a legkevésbé az irodalomról szokott szó esni.¹²

Smid Róbert egy-két könyves szerzőket emleget, és Russell maga is elsőkönyves volt a *Szép, sötét Vanessámmal*: és az ezt a regényt kísérő írásokban, interjúkban is meglehetősen kevés szó esik irodalomról. Ezzel szemben megtudjuk, hogy plágiummal vádolták meg a szerzőt, aki ennek hatására vallotta be, amit korábban hártott: azt, hogy a regénye személyes traumán alapul. Mintha még ezzel a feltárt személyes előtörténettel is afelé lökne minket a szöveg, hogy kizárólag a lány története felől olvassuk a regényt. Éppen ezért segíthet, ha belehelyezzük a *Szép, sötét Vanessámat* egy önkényes sorozatba, és a magyar irodalom Mr. Strane különös „elődeiként” olvasható tanárfigurái felől közelítünk, hiszen így a figyelmünk az irodalomtanárra is ráirányulhat. Aki, ráadásul, figyelmeztet is minket az egyoldalú értelmezés veszélyeire, a regénybeli első órája végén ugyanis ezt az intelmet fogalmazza meg: „Ha magukkal vinnének valamit az óráról, jegyezzék meg, hogy a világ egymást keresztező történetek végtelen sorozata, melyik mindegyike egyformán hiteles és igaz.”¹³ Már csak ezért sem feledkezhetünk meg róla, hogy hiába lehet ennek a regénynek fontos társadalmi feladata, hiába ösztökélheti a tanáraik által zaklatott diákokat arra, álljanak ki magukért, hiába egyértelmű, hogy a tizenöt éves tanítványaikkal viszonyt kezdő pedagógusok bünt követnek el, ettől még Russell regényét lehet irodalomként is olvasni. Nem hibátlan regény ugyan, és nem is kell amiatt felülértékelni, mert kétségtelenül „szinkronban van a korszellemmel”, viszont a tanárt szerepeltető regények fontos fázisát jelenti. Nem Mr. Strane történetének igazságát keresem tehát, de arra kíváncsi lettem, mennyiben szól a *Szép, sötét Vanessám* a tanári lét tragédiájáról. Ahogy arra is, mennyire fontos a regény értelmezése szempontjából, hogy a 15 éves lány és egy 42 éves férfi viszonya épp egy diák és az őt tanító tanár szexuális és érzelmi kapcsolata.

Kell egy határ

Mr. Strane nemcsak Vanessa irodalomtanára: a lány kreatívírás-szakkörre is jár hozzá. De az iskola akkor is körülveszi őket, amikor már nincsenek a falai közt: amikor Vanessa 2017-ben találkozik a férfival, megállapítja ugyan, hogy Strane mennyi-

12 SMID Róbert, *Körkérdés*, 2022, <https://litera.hu/magazin/interju/kokerdes-2022-smid-robert-valaszol.html> (Letöltés dátuma: 2015.11.19.)

13 RUSSELL, *I. m.*, 33.

re megöregedett, de felidéződik benne, milyen volt tizenöt évesen hozzábújni, hiszen a tanárt akkor is, az újabb találkozásukkor is kávé- és krétaporillat lengi körbe. Vanessa egész önmegértési folyamata is egy iskolai feladatmegoldáshoz válik hasonlóvá, olyan lesz, mint annak idején egy geometriapélda megoldása volt. A geometriatanár arra hívta fel a lány figyelmét, nem elég, ha a válaszai jók, az oda vezető útnak is látszania kell – mintha ez az intelem a regényről magáról is szólna, annyiban legalábbis, hogy nem elég Strane öngyilkosságát és a lány végső ráismerését látnunk, az ide elvezető út nélkül ezek nem értelmezhetők: „– Világosabban kell feltüntetned az egyes lépéseket, Vanessa – mondja Mrs. Antonova az arra a hétre feladott geometrialeckémen keletkezett gyűrődéseket kisimítva. – Különben honnan tudjam, hogy jutottál el a megoldáshoz?”¹⁴

De milyen is ez a bentlakásos elitiskola, a Browick, ahol Vanessa és Strane találkoznak? Aki a magyar iskolai rendszerből indul ki, azt sokkal inkább egyetemre emlékeztetheti, mintsem középiskolára: a 15 évesek mintha hirtelen „felnőtt” helyzetbe kerülnének itt, maguk állítják össze az órarendjüket, kilépnek a szülői felügyelet alól. Még a fogalmak is az egyetemi rendszert idézik (egy magyar olvasó számára mindenképp): amikor a regényben Mr. Strane először megjelenik, „az angol tanszék vezetőjeként” emlegeti a lány. Ekkor már, amikor Strane-ről beszélni kezd, a második évét tölti az iskolában: korábban arról értesülünk, mennyire vágyódott a Browickba, az első olyan fejezet viszont, amelyikben látjuk az iskolát is, másodéves korába visz el minket. A gimnazista éveinek kezdete tehát számára nem az a pillanat, amikor belép a Browickba, a fordulópontot az jelenti, amikor Mr. Strane tanítani kezdi őt. Az iskola, már csak bentlakásos mivolta miatt is, külön univerzumot képez, olyan világot, amelyben csak tanárok és diákok léteznek. A szülőket is meginvitálják ugyan időnként, megrendezve a szülői vizit hétvégéjét, programokat szerveznek nekik, például kóktélpártit, csapatjátékokat, illetve fogadóórákat tartanak: ezeket Vanessa szülei nagyon idegennek érzik, feszengve végigcsinálják ugyan, egyetlen alkalommal, másodsorra viszont már csak a fogadóórákon vesznek részt. A lány szerint ez helyes döntés a részükről: „Jól is van így: a Browick az én világom, nem az övék.”¹⁵ Az iskola és a szülők között tehát markáns határ húzódik, ahogy határ van a tanárok és diákok között is: az iskola viszont, szervezeten és tervszerűen, igyekszik elmosni ezt, hangsúlyozottan csak átmenetileg. Éppen a felfüggesztés átmenetisége figyelmeztet arra mindenkit, hogy egyébként a tanár vagy a diákok kezdeményezésére nem léphetők át a határok. A diákok havonta egyszer a tanácsadójuk lakásán vacsoráznak – Vanessa mentora, Mrs. Antonova viszont nem hajlandó ezeket az alkalmakat megtartani, veszélyesnek tartja őket: „Húznunk kell egy határt – mondja. – Nem minden tanár osztja a véleményemet, de nem baj. Hagyják a fejükre nőni a diákokat, de ez az ő dolguk. Elmegyünk valahová, eszünk, elbeszélgetünk, aztán szépen hazamegyünk. Kell egy határ.”¹⁶

14 RUSSELL, *l. m.*, 185.

15 RUSSELL, *l. m.*, 59.

16 RUSSELL, *l. m.*, 35.

Mrs. Antonova attól tart, hogy a diákok nem fognak visszatérni a saját területekre, ha egyszer kiléptek onnan: kollégája, Mr. Strane azonban folyton feszegeti a határokat. Már az első órája végén, amelyen Vanessa is részt vesz, meglepi a gimnazistákat a szóhasználatával:

„– Őszinte leszek magukhoz. Kurva fáradt vagyok.

Az asztal túloldalán Jenny meglepetten fölnevet. Megesik, hogy a tanárok viccelődnek velünk órán, ám még egyiküket sem hallottam káromkodni. Nem hittem volna, hogy olyat is tudnak.”¹⁷

Ezt a verbális határátlépést az irodalomtanár egy nagyobb diáktársasággal szemben követi el, itt még szó sincs intim helyzetről, nem marad kettesben egy tanítványaival, így egyszerűen olyan gesztus ez, amelyet „jófejségnek” szokás minősíteni. Ezzel a káromkodással egy pillanatra belép a diákok közé, átveszi a fordulataikat: a következő fázis viszont már úgy jön el, hogy kettesben vannak Vanessával. Itt sem történik több egy verbális gesztusnál: megdicséri a lány ruháját, nem sokkal később pedig, egy másik szituációban, felemel egy juharlevelet, és azt mondja, milyen jól megy Vanessa vörös színű hajához. Az első alkalmat a lány maga is különösnek találja („Furcsa, ha egy középkorú férfi felfigyel egy lány öltözkéire. Apám egy ruhát is alig tud megkülönböztetni egy szoknyától.”),¹⁸ a második eseten a lány anyja képed el nagyon, mintha azonnal érzékelné, hogy elindultak egy úton, amelynek ez már nagyon veszélyes állomása:

„– Egy tanár mondta nekem, hogy a vörösjuhar-levelek színére emlékezteti a hajam.
– Szédült megkönnyebbülést érzek, amikor kimondom; kis híján fel is kacagok.

Anya összehúzza a szemét.

– Egy tanár?

– Anya, az utat figyeld.

– Férfi?

– Mit számít az?

– Egy tanárnak nem szabad ilyet mondania. Ki volt az?

– Anya.

– Tudni akarom.

– Megígérted, hogy nem fogsz balhézni.

Összeszorítja a száját, mintha így próbálna erőt venni magán.”¹⁹

Az anya egyértelművé teszi ebben a párbeszédben, hogy egy ilyen megjegyzéssel a tanár már leveti a szerepét, és férfivá válik – a lány is érzi, hazudnia kell, ezért az anyának „tettesként” nem Mr. Strane-t, hanem a politikatanárát nevezi meg. És Mr. Strane ezt követően nagyon hamar továbbmegy a pusztán verbális határsértéseknél: amikor egy tördelőszoftver használatát mutatja meg a lánynak, hosszasan fogja a kezét,

17 RUSSELL, *l. m.*, 34.

18 RUSSELL, *l. m.*, 41.

19 RUSSELL, *l. m.*, 49–50.

ekkor még azzal az üreggel, hogy így vezeti az egeret, majd megpaskolja Vanessa térdét is. Egymás mellett látunk tehát olyan alkalmakat, amikor az iskola maga teremti a határokat elmosó helyzeteket, meg olyanokat, amikor Mr. Strane lép át a tanárt és a diákok elválasztó szakadékra: sőt, olyan is van, amikor egy „hivatalos”, de a határokat elmosó alkalom keretében mossa el verbálisan a határt. A leglátványosabb példa erre egy iskolai táncmulatság, egy Halloween-buli. Erre Vanessa azért megy el, mert a tanár egy héttel korábban a lábára tette a kezét, ő pedig valamiféle folytatásra vár. Nem véletlenül számít erre, tisztában van vele, hogy egy ilyen alkalmakkal „időlegesen elkenődnek a határok”. És Mr. Strane valóban nemcsak annyit tesz, hogy a tanári szerepével össze nem egyeztethető módon iszik és dohányzik. Egy nehezen félreérthető mondata hangzik el ismét: „– Tudod, mihez lenne most kedvem? – kérdezi. Összemosódnak a szavai, és dülöngél is, ahogy felém bök a cigarettával. – Bedugni téged egy pihe-puha ágyba, és adni neked egy jóéjt-puszit.”²⁰

Beszédes egyébként az is, hogy a Halloween-buliban a lány „rakott miniszoknyás, lófarkas Britney Spears”-nek öltözött lányokat lát, meg egy fiút, aki Bill Clinton-álcot visel. A regényben később, a már felnőtt Vanessa monológjaiban, előkerül Bill Clinton és Monica Lewinsky esete (ami ugyan nem tanár és diák kapcsolata volt, de a hatalommal való visszaélés emblematikus példája), Vanessa pedig egy alkalmakkal, amikor kifesti magát és tükörbe néz, Britney Spears-t látja meg hirtelen. A lány egy videóklipre utal többször is, nem nevezi ugyan meg, de könnyű azonosítani: a *Baby one more time* jut sokszor eszébe, ami az órán unatkozó, szexi iskolás lánynak öltözött Britney-vel indul. Britney a csöngetésre felpattan, majd többekkel együtt táncolni kezd az iskola folyosóján: de körülötte nem férfitanárok, hanem iskolásfiúk vonaglanak. A klipben feltűnik egy tanárnő, sötét kosztümben, aki hangsúlyozottan nagyon konzervatív és merev, majd a klip végére ő is átlép egy határt: kicsit mozogni kezd a zenére, és elmosolyodik. Ugyanakkor nem nehéz belátni, hogy a tanárnő „lelazulása” elég messze van attól, amit Mr. Strane követ el az iskolai bulin. A táncmulatságon megjelenő Britney-jelmezek pedig azt is megmutatják, hogy az olvasónak nem Vanessa értelmezői pozíciójával kell azonosulnia, sokkal összetettebb olvasatunk lehet, ha túllépünk rajta: hiszen a lány, például, nem elemzi azt a klipet, ahonnan a több lány által viselt jelmezek ötlete származik, nem reflektál a klipbeli tanárnő és Mr. Strane viselkedésének eltéréseire sem.

Vanessa és az irodalomtanár tehát, a lány második tanévének elején, az irodalomórákon és a táncmulatságon is találkozik. Kettejük kapcsolata a tanítási szituációból indul el: ezért is fontos, hogy Vanessa már második éve az iskolában van ekkor, tehát bőven lett volna alkalmuk arra, hogy találkozzanak korábban is. De mintha a vonzódáshoz éppen az kellett volna, hogy Mr. Strane tanárként kerülhessen a lánnyal kapcsolatba, nem pusztán az, hogy férfiként vonzónak találjon egy fiatal lányt. A kapcsolat azon a kreatív írás szakkörön mélyül el, aminek Vanessán kívül egyetlen tagja van még. Itt gyorsan elmosódnak a határok: megtörténik az első érintés, és előáll az a helyzet, amikor a lány íróvá, a tanár pedig olvasóvá válik. Legalábbis azzal

20 RUSSELL, *l. m.*, 84.

dicséri meg Vanessa szövegét, hogy ezt „most olvasóként mondom, nem tanárként”,²¹ majd rátér arra, hogy a lány hajszíne a juhar leveleinek színéhez hasonlatos. Ez a kreatív írás szakkör, ha kizárólag a magyar iskolaregények felől közelítve olvassunk, különös képződménynek tűnhet egy középiskola keretein belül: miközben az amerikai gimnáziumokban egyszerre gyakori és természetes egy ilyen szakkör, a magyar iskolák (és iskolaregények) ismerői ahhoz szoktak hozzá, a kreatív írási képesség fejlesztése inkább egyetemeken szokott előfordulni, az iskola kínálta tudás és az íráshoz szükséges képességek pedig hagyományosan szembehelyezhetők egymással.²² Egy 1949-es, a magyar irodalomban a tanárt főhősként szerepeltető regények megszaporodásából kiinduló gondolatmenet névtelen szerzője egyenesen oda jutott, hogy azért van az irodalmunkban annyi negatív tanárfigura, mert az iskola a polgári pályákra készít fel, így az íróknak tradicionálisan negatív iskolai élményeik vannak: „S nem egy írónak akárhányszor rossz iskolai emlékei vannak, mert hiszen az iskola polgári pályához készíti elő, nem pedig művészi hivatásra. Ez pedig már a második kérdésre is feleletet ad, vagyis hogy miért oly kevésbé rokonszenves a regényben szereplő tanár.”²³

Bengi László szerint viszont erős egyszerűsítés azt gondolni, hogy az írók rossz iskolai emlékei miatt van annyi negatív figura a regényekben megírt tanárok között – ennél mélyebb kapcsolatot tételez fel tanítás és írás között:

„Könnyű tehát példákat találni arra, hogy az írók kevés szimpátiával, erős kritikával tekintettek a tanárookra és az iskolára. Ennek gyors általánosítása azonban éppoly egyszerűsítő föltevés lenne, mint magyarázatképpen arra a – nem teljesen helytálló – motivációra hivatkozni, hogy az írók többségükben talán rosszul vagy nehezen tanultak, és ezért őriznek rossz emlékeket az iskoláról. Az ironikus viszony indokát sokkal inkább abban a párhuzamban – és ilyen értelemben inkább szimpátiában – látom, amely a szépirodalmat az oktatáshoz fűzi, és részben közös kihívások elé állítja.”²⁴

Nem egyszerűen erős párhuzamot lehet felfedezni a szépirodalom és az oktatás közt, de a tanárrá válás akár íróvá válásként is értelmezhető,²⁵ ugyanakkor Mr.

21 RUSSELL, *l. m.*, 47.

22 Legalábbis arra panaszkodtak sokszor a 20. század elejének alkotói, hogy a tehetségüket sokkal inkább elnyomta, és nem felismerte, gondozta az iskola. Móricz az 1930-as években egész cikksorozatot szentelt a kérdésnek, itt írta a következőt is: „Ha én mégis tanár lettem volna, én minden diákomnak kikutattam volna, mi a speciális iránya s abban jöttem volna a segítségére. Nem hogy ő aprózza el, s gyötörje el magát az iskola tantervének abszolút kiszolgálásával, hanem, hogy az ő benne jelentkező saját léleklámpásban hadd gyulladozzék és hadd ébredjezzék a jövő fáklájára.” MÓRICZ Zsigmond, *Ki a jeles, ha nem én?*, Pesti Napló, 1939. július 23., 14.

23 *Tanársors nálunk és egyebütt*, Politika, 1949/32., 6.

24 BENGI László, *A tanár alakja a magyar irodalom történetében*, Opus et Educatio, 2017/1., 41.

25 Vö. a következővel: „Megkockáztatom tehát, hogy a tanítás mint olyan igen mély összefüggésben áll az irodalom által fölvetett kérdésekkel. Ahogy az irodalmi mű olvasása jó esetben egy új tapasztalat kezdete, úgy a tanítás sem tekinthető pusztán ismeretközlésnek és -gyarapításnak vagy merő tudásközvetítésnek. A tanítás ily módon nem

Strane meglehetősen torz módon válik íróvá a Vanessával való kapcsolatában, hiszen saját teremtményeként kezeli a lányt:

„Egyik délután Strane arról mesél nekem, hogy Jonathan Swift-től, az ír regényírótól ered a nevem, akinek volt egy Esther Vanromrigh nevű nőismerőse, becenevén Essa. – Swift feltördelte és más sorrendben rakta ki a nő nevét – magyarázta Strane. – Így lett a Van-Essából Vanessa. Így lettél te.

Nem szólok semmit, de olykor úgy érzem, ő ugyanezt műveli velem – darabja-imra szed, és egy új személyt alkot belőlem.”²⁶

A gimnazistaként a kreatív írás szakkört választó Vanessa íróvá válhatna maga is – az egyetemen ír is Mr. Strane-ről szóló történeteket, homályban hagyva a személyes érintettségét. Mintha ezekkel csak az ítélkezést szeretné kiprovokálni, a saját magából megformált alakot is odadobva az olvasóknak. Még le is jegyzeteli, amint a többi egyetemista kurvának minősíti a szövegeiben a tanárával viszonyt kezdő diáklányt. Ezekkel a szövegekkel nem válik íróvá, mondhatnánk viszont azt is, hogy annak a műnek a megírásával válik azzá, amelyet elolvashatunk: de a *Szép, sötét Vanessám* hangsúlyozottan nem egy lineárisan elbeszél, a jelenből a múltbeli történésekre visszatekintő, önterápiaként értelmezhető monológ. Annak ellenére sem terápiás naplót olvasunk, hogy Vanessa felnőtként jár pszichológushoz, aki javaslatokat tesz neki, miként léphet túl Mr. Strane-en. Az egyik ilyen gyakorlati javaslata az, hogy szerezzen be egy kutyát. De a kutya nemcsak a cselekmény része lesz, hiszen a mű egészében motívumként működik, számos helyen felbukkan, akár hasonlatként is, akár a cselekmény egy-egy fordulatanál. Ezeket az előfordulásait azonban csak az olvasó rendezheti egy sorba, Vanessa nem tesz semmi ilyesmit: ez is azt erősíti meg, hogy túl kell lépünk azon az értelmezésen, amit a lány alkot meg Mr. Strane-ről és kettejük viszonyáról.

A kutya először egy olyan részletben jelenik meg, amely 2017-ben, Strane a lány számára is fordulatot jelentő halála előtt játszódik. Itt még úgy tűnik, Vanessa maga fog kutyaként viselkedni, sosem szakadva el a férfitől: „Úgy számítom, hogy én leszek az, akire úgy tíz-tizenöt év múlva támaszkodni fog, amint elkezd leépülni fizikailag. Ez tűnik a legvalószínűbb befejezésnek a szerelmünk számára: én mindent félredobva kutyahúséggel szolgálom, és semmiféle viszonzást nem kapok.”²⁷ Akkor is a lány sajátos párhuzama lesz a kutya, amikor a férfi megérinti őt, még kapcsolatuk kezdetén: „Az íróasztal takarásában finoman megpaskolja a térdemet, óvatosan, ahogy egy kutyát szokás, amelyikről még nem tudjuk, harapós-e.”²⁸ A férfi érintése után mintha a lány valóban a kutyájává változna, nem érzi magát többé a

---

annyira a tudományban való előrehaladás, mint inkább a tudomány kezdeteiig, az önálló felismerésig való eljutás. Tanárrá válni ezért kicsit azt is jelenti, hogy íróvá válunk.” BENGÍ, *l. m.*, 44.

26 RUSSELL, *l. m.*, 113.

27 RUSSELL, *l. m.*, 15.

28 RUSSELL, *l. m.*, 63.

diákok közé tartozóknak. Nem sokkal később pedig Vanessa egy valódi kutyáról beszél ugyan, és egyáltalán nem vonatkoztatja mindezt önmagára, mégis a lány helyzetét juttathatják eszünkbe ezek a mondatok: „a kutyákat könnyű lekenyerezni, sokkal könnyebb, mint az embereket. Ha azt akarjuk, hogy egy kutya szeressen, elég néhány jutalomfalatot a zsebünkben tartani, és időnként megvakargatnunk őket a fülük mögött vagy a farkuk tövében.”²⁹ Aztán Strane és Vanessa első szexuális aktusánál is ott lesz hasonlatként a kutya, mégpedig egy többnapos ételt kiöklendező kutya, a férfi nemi szervéhez kapcsolt hasonlatként. Amikor pedig a cselekményben bukkan fel valamivel később Vanessáék szeretett családi kutyája, ismét ráértjük a jelenetet a tanár és a lány kapcsolatára, Vanessa kiszolgáltatottságát látva meg a kutya riadalmában. Ha ennek a motívumsorozatnak a végén olvassuk el a regény utolsó sorait arról, hogy végül Vanessa mellé kerül egy olyan kutya, aki feltétlen hűséggel áll mellette, sokértelmű lesz a zárlat – hiszen abban sem lehetünk biztosak, kire is vonatkozik az, hogy „itt vagy”:

„– Ő már sosem fog veled találkozni – mondom ki a szikár igazságot, amely bánattal és örömmel vegyes. Jo kinyitja a szemét, és nem emeli fel a fejét, úgy figyel. Memorizálja az arcomat meg a hangomat, minden apró részletet elraktároz. Amikor már éppen elszenderednék, a kanapé párnáján kezd dobolni a farkával, szívverésre emlékeztető hangot kelteve. Itt vagy, üzeni nekem ez a hang. Itt vagy. Itt vagy.”³⁰

Lolita és Britney Spears

69

Vanessa és Strane viszonyában mindvégig ott az alá- és fölérendeltség, a diák és a tanár hierarchiája. A tanárregények változatos formában mutatják meg, mennyire nehéz kilépni a tanárszerepből, a *Szép, sötét Vanessámban* viszont azt is látjuk, amint a lány nem képes elszakadni saját, 15–16 éves énjétől, beleragad az egykori időbe és a hajdani kapcsolatukba: „Néha úgy érzem, a közeledési kísérleteim kimerülnek abban, hogy kísérteni próbálom őt, igyekszem visszarángatni az időben, hogy újra elmondassam vele, hogy is volt. Hadd értsem meg egyszer s mindenkorra. Mert én ezen a ponton megragadtam s képtelen voltam továbblépni.”³¹ Almássy Balázs úgy különbözteti meg a diákregényeket a tanárokat középpontba állítóktól, hogy az előbbieken egy „összesűrűsödő és behatárolt léthelyzet” jelenik meg: Vanessa ott marad ebben a behatárolt léthelyzetben, sokáig nem tud leválni Strane-ről. Nem képes maga mögött hagyni a diákszerepet, miközben, feltehetőleg, a tanár újabb és újabb 15–16 éves lányokat igyekszik becserkészni, egykori szerelméhez szexuálisan már nem is vonzódik. „Túl öreg voltam neki”,³² jegyzi meg az akkor harmincas éveiben járó lány.

29 RUSSELL, *l. m.*, 88.

30 RUSSELL, *l. m.*, 451.

31 RUSSELL, *l. m.*, 80.

32 RUSSELL, *l. m.*, 77.

Strane ugyanakkor azt állítja a már a gimnáziumi éveit maga mögött hagyó lánynak, hogy mindenkiben őt keresi: csakhogy Vanessa nem halt meg, nem őt keresi tehát, hanem a lány tizenötéves énjét, akinél leragadt, miként Humbert Humbert Lolitánál. Egyértelműen a *Lolita* a *Szép, sötét Vanessám* legfontosabb előszövege, és nem pusztán a már idézett ajánlása miatt. Strane maga nyomja Vanessa kezébe Nabokov regényét, nézi meg vele együtt Kubrick filmjét, hogy aztán a lány folyton ezt a regényt olvassa, újra és újra. Sőt, egyetemistaként már annyira meg is zavarodik Vanessa, hogy beleírja a saját történetét Nabokovéba: dolgozattémaként azt választja, hogy a Shakespeare-utalásokat fogja vizsgálni a *Lolitában*, egy ponton azonban nem Nabokov regényével, hanem a saját történetével hoz kapcsolatba egy Shakespeare-drámát. Az epermintás pizsama ugyanis nem Nabokov regényében bukkan fel, hanem az ő saját történetéből keveredett ide: „Othello epres zsebkendőjének szűzies szimbolikája és az epermintás pizsama, amelyet Humbert ad Lolitának”.³³

70 Nagyon sok regényben találkozhatunk olyan lánnyal (gondoljunk csak Puskin ebben a vonatkozásban is alapműnek számító *Anyeginjére*) aki önmagát és a szerelmet is egyes általa olvasott irodalmi műveken keresztül látja. Ezúttal viszont egy művelt irodalomtanár egy kamaszlány becserkészésének eszközeként használja fel azt az azonosulási vágyat, amellyel feltehetőleg ő is találkozott már, nemcsak tanárként, de olvasóként is. Van jelentősége ugyanis annak, hogy a Vanessát elcsábító férfi nem egyszerűen tanár, de éppen irodalmat tanít: egy közös, órai verselemzésnél arra hívja fel a diákjai figyelmét, hogy „nyitott elmével” közeledjenek az irodalomhoz, megmutatja nekik, hogyan láthatják meg a művekben önmagukat, saját emlékeiről beszél egy vers kapcsán. Idáig tehát olyan Mr. Strane, mint a *Holt költők társasága* című filmben Mr. Keating, felszabadít és nyitott gondolkodásra ösztönöz. Nem sokkal később viszont Vanessa kezébe nyomja a *Lolitát*, és ebből már egyértelműen látszik, hogy az irodalmat és az irodalomtanítást a lány elcsábításának eszközeként használja fel. És jól is taktikázik, hiszen Vanessa a legegyszerűbb, beleélő-azonosuló olvasással közelít Nabokov regényéhez, azonnal rövidre zárja az értelmezést, és eldönti, ő Lolita (vagyis Dolores), Mr. Strane pedig Humbert Humbert:

„Nem csupán a történet nyugöz le, egy átlagosnak tűnő lány története, aki valójában álruhás démon, és a férfi története, aki szereti őt. Az is éppennyire lenyűgöző, hogy ő adta a kezembe a könyvet. Ezzel új kontextusba került, amit csinálunk, új fénytörésben látom, hogy mit akarhat tőlem. Milyen más következtetésre juthatnánk a kézenfekvőn kívül, hogy tudniillik ő Humbert és én vagyok Dolores.”³⁴

Itt már Mr. Strane egyáltalán nem egy „nyitott elmével” létrehozott, összetett olvasatot akar, hanem a lehető legegyszerűbbet, és Vanessa úgy is értelmezi a *Lolitát*, ahogy a férfi szeretné. A lány traumája éppen azzal a különbséggel hozható összefüggésbe, amelyet Vanessának fel kell ismernie: meg kell értenie, hogy ő nem egy

---

33 RUSSELL, *l. m.*, 355.

34 RUSSELL, *l. m.*, 98.

Nabokov-regény hősnője, róla csak egy másik regény íródhat. Amikor egyetemista-ként magyarázatot és okokat keres mindarra, ami vele történt, könyveket olvas, filmeket néz, majd azzal szembesül, hogy nem találja meg ezekben önmagát. Ebből a szempontból elég ellentmondásos a könyv ajánlása, hiszen arra szólít fel, keressük meg ebben a könyvben saját történetünket, a regény egésze viszont inkább azt mutatja meg, hogy az effajta, beleélő olvasás erősen korlátozott értelmezéshez vezethet csak: „Szakértője lettem a generációs szakadék problematikájának, faltam a könyveket, filmeket és minden egyebet, amiben egy felnőtt és egy kiskorú közti romantikus kapcsolatról van szó. Folyton önmagamot kerestem, de nem találok hiteles beszámolót. Ezekben a történetekben a lányok mindig áldozatok, én pedig nem vagyok az – és ennek semmi köze sincs ahhoz, amit Strane tett vagy nem tett velem fiatalabb koromban.”³⁵

Strane a *Lolitát* nyomja a lány kezébe, arra viszont egyáltalán nem kíváncsi, hogy maga Vanessa milyen műalkotásokon keresztül értelmezné önmagát 15–16 évesen. Neki ugyanis *Lolitáról* Fiona Apple jut eszébe, amikor megkapja a könyvet: „Találkoztam már ezzel a kifejezéssel – egy Fiona Apple-ről szóló cikkben, ha jól emlékszem, amely a »lolitai« jelzővel illette az énekesnőt, s ez azt jelentette, hogy szexi és túl fiatal.”³⁶ Vanessa próbálkozik azzal, hogy Fiona Apple dalán keresztül mutassa meg a tanárának, ő mit gondol vagy érez, ezért leírja egy szám szövegét, és odaadja a férfinak. Strane ezt el sem olvassa. A lányt már a kezdetektől rendkívül dühíti, ahogy a férfi az ő világához, a számára fontos alkotásokhoz viszonyul. Nincs arról szó tehát a regényben, hogy Vanessa számára 16 évesen még egyértelműen a teljes boldogságot jelentené ez a kapcsolat, csak később színeződne benne át: az első együttlétüket gyakorlatilag megerőszőként éli meg. A férfi a lány világát, mindazt, ami neki fontos, lenézi és negligálja:

„Kimegy a hálószobából, le a földszintre, és hirtelen olyan ingerült leszek, hogy lángra tudnék lobbanni. Fejemre húzom a takarót, kapkodom a forró levegőt, és az jut eszembe, hogy pár hete Britney Spearsről mondtam neki valamit, és halvány fogalma sem volt, ki az. – Csak nem valami popsztár? – kérdezte. – Nem is tudtam, hogy ferde hajlamaid vannak. – Ez olyan volt, mintha legalábbis lehülyézett volna, miközben ő az, aki még csak azt sem tudta, hogy kicsoda Britney Spears.”³⁷

Vanessa sokszor mintha filmen vagy videóklipben látná önmagát, például éppen az emlegetett *Baby one more time* címűben – csak közben már nem is ismer rá önmagára, hiszen Mr. Strane szétszedte őt, majd összerakta. Megsemmisítette a lányt, aki így teljesen elvesztette saját identitását. Csinált belőle egy szexuálisan vonzó fiatal nőt, próbálta arra készíteni, hogy *Lolitaként* azonosítsa önmagát. És időnként rádöbben Vanessa, hogy ez valójában hazugság: „Éjjel, miután a szüleim már lefeküdtek, odaplántálom magam a tüköröm elé, nézegetem az arcomat, a hajamat, pró-

35 RUSSELL, *I. m.*, 330.

36 RUSSELL, *I. m.*, 96.

37 RUSSELL, *I. m.*, 190.

bálom Mr. Strane szemével látni magam: egy juharvörös hajú lányt szép ruhákban, jó stílusérzékkel megáldva, de csak nem tudok eltekinteni attól, hogy akit én látok, az egy sápadt, szeplős kislány.”³⁸

Mr. Strane olyan irodalomtanár, aki szörnnyetegként (vagy, ahogy egy feltáró újságcikkben olvasnánk: szexuális ragadozóként) használja fel az irodalomtanításban ott rejtőző lehetőségeket: felszabadítja a diákokat, fejleszti az olvasói képességeiket, kedvet csinál az irodalomhoz, mindezt azonban manipulatív szándékkal, egy lány megszerzése miatt teszi. Megmutatja, hogyan válhat valaki „jó fejből” szörnnyeteggé, és így válik az áldozattá váló tanárok sorozatában rémisztő végponttá. A *Szép, sötét Vanessám* tanulságosan összeolvasható nemcsak a már emlegetett magyar regényekkel, de egy hetvenes években Magyarországon íródott esszével is, a tanári pálya foglalkozási ártalmairól. Hankiss Elemér fejtette ki, mennyire kirakatban kell létezniük a tanároknak, milyen fokozott elvárásokat támaszt a társadalom a tanárokkal szemben:

„A társadalom, természetesen, minden választott és kinevezett tisztségviselőjétől elvárja, hogy a kialakult társadalmi átlagnormák szerint éljen, ez az igény azonban fokozottan, sokszorososan érvényesül a tanárokkal szemben, mert ők a felnőtt társadalom előretolt elitcsapatai, vadakat térítő s nevelő áldozatos misszionáriusai és rendfenntartó alakulatai, hírszerzői és diplomatái. Nem engedhetnek hát meg maguknak lazaságokat, egyénieskedéseket: a szó szoros értelmében kirakatéletem élnek napi négy-öt órán át, s e négy-öt óra csak a nagyvárosi tanárookra vonatkozik. Kisvárosban és falun, tudjuk, akár napi 14 vagy 24 órán át is szolgálatban vannak [...]”³⁹

72

Mr. Strane olyan oktatási rendszerben működik (és mostanra a magyarországi is hasonlóvá vált ehhez), ahol különösen ki van téve a kirakatba, hiszen ebben a világban már mindent áthat a harc a diákokért: vonzónak kell látszani folyamatosan, a szülők és a lehetséges jelentkezők számára egyaránt. De az irodalomtanár karizmatikussága, tetteinek és életének transzparenciája csak a látszat, az ő életét titkok szövik át, és titkolózást követel meg Vanessától is. Hankiss aztán arra is kitér, hogy a tanárokkal szemben sokkal fokozottabbak az erkölcsi elvárások, mint bármilyen más foglalkozást űzőkkel – ha Mr. Strane-re gondolunk, az az oldottság, amiről Hankiss beszél, inkább rémisztően hangzik, hiszen az ő esete mintha azt mutatná meg, hova vezet az egyébként kétségtelenül vonzó lazaság:

„Nem tudom, nem lehetne-e megkockáztatni azt a feltételezést, hogy a felnőtt társadalom, amely a múlt században még viselkedésével, erkölcsével, magatartásával egyöntetűen képviselt önmaga s a gyerektársadalom előtt egy hagyományos és merev normarendszert, a huszadik században egyre inkább lazított a maga viselkedésformáin, egyre nagyobb teret engedett a maga érzéseinek, vágyainak, törekvéseinek, s lassanként egyetlen társadalmi csoportra, egyetlen foglalkozási ágra, a tanárságra testálta át e szigorú normák képviselőit nehéz feladatát. Ha ez így van,

38 RUSSELL, I. M., 48.

39 HANKISS Elemér, *A tanári pálya ártalmasságáról*, Kritika, 1974/1., 16.

akkor a tanárok kényszerű viselkedése a múlt századi polgárság túlfegyelmzett és kényszeres viselkedésének egy itt rekedt maradványa, egy kis kürtőkalapos, földig fodrosszoknyás viktoriánus Anglia a farmernadrágos és miniszoknyás huszadik századi Európában, s csak akkor válik majd oldottabbá, szabadabbá, emberibbé, ha a társadalom kiforrja majd az új, a réginel szabadabb életstílus és emberi együttélés új normáit, új értékrendszerét. Ha már nem rossz, hanem jó lelkiismerettel él szabadabban, mint tizenkilencedik századi elődei.”⁴⁰

Ha pedig visszatérek ahhoz a kérdéshez, amit Vanessa tesz föl a pszichológusának, hogy mi is volt ez a kapcsolat az irodalomtanárával, *ha nem szerelem volt, akkor micsoda*, akkor azt mondhatom, az egyértelmű, definitív válasz helyére a regény egészének értelmezését kell helyoznunk. A *Szép, sötét Vanessám* azért is több egy oknyomozó újságcikknél vagy egy traumafeldolgozó könyvnél, mert a Vanessával történetek mellé nem kerül oda részletesen a többi lány esete. Ugyanakkor azért is kevésbé összetett mű, mint például, Kosztolányi *Aranysárcánnya*, amelynek a cselekményébe ugyancsak beépül egy tanár öngyilkossága, mert mindvégig csak Vanessa nézőpontjából láthatunk mindent:⁴¹ így Mr. Strane végig a középpontban marad ugyan, a története mégis homályos, ellentmondásos marad. A tragédiája pedig egy határokat nem ismerő, a saját tanári lehetőségeivel súlyosan visszaélő, másokat és önmagát is áldozattá tevő irodalomtanár tragédiája.

Irodalom

- ALMÁSSY Balázs, *Tanártípusok a Nyugat korának magyar irodalmában*, Neveléstudomány, 2013/4., 45–68.
- BALOGH Gergő, *A modern intézmény: rend, autoritás és sztenderdizáció – Kosztolányi Dezső Aranysárcány című regényének példáján*, Literatura, 2017/1–2., 31–42.
- BENGI László, *A tanár alakja a magyar irodalom történetében*, Opus et Educatio, 2017/1., 36–45. https://real.mtak.hu/50183/1/Bengi_Opus_et_Education_2017_1.pdf (Letöltés dátuma: 2015.11.19.)
- HANKISS Elemér, *A tanári pálya ártalmasságáról*, Kritika, 1974/1., 16.
- HORVÁTH Csaba, „*Akit gyűlölnék az istenek, tanárrá teszik*”. *Tanárábrázolás a húszas évek magyar regényirodalmában*, Kritika, 2001/2., 33–35.

40 HANKISS, *I. m.*, 16.

41 Bengi László egy Novák Antal beceneveiről, teadélutánjairól, jópofaságáról szóló hosszú regénybeli idézet elemzésével fejti ki, hogy Kosztolányinál, bár az ő elbeszélője elvileg mindentudó és kívülálló mindvégig, folyamatosan váltakozik, hogy a diákok vagy a tanár értékítélete szűrődik-e be a mondatokba: „Az elbeszélői nézőpont már ebben a részletben sem egyértelmű kijelölése ugyanakkor fölkeltheti az olvasó gyanakvását. Míg az idézet elején a diákok látóköre érvényesül, a jellemzés előrehaladtával vélhetően mindinkább Novák önképe szűremkedik be az elbeszélői szólamba, hogy aztán a zárlat látványosan visszaadja a szót a diákoknak. Ezzel az olvasó figyelme szinte elterelődik arról, hogy a középút képzete nem egy kívülálló elbeszélő pártatlan értékítélete, de nem is annyira az érintett diákok vélekedésének summázata, mint inkább a főhős önmagáról alkotott, saját tanári szerepét meghatározó, talán az önkritikától, mindenesetre az önelégültségtől sem mentes, ekként pedig közel sem föltétlen érvényes képzete.” BENGI, *I. m.*, 39.

- KARDOS László, *Komlós Aladár: Néró és a VII. A, Válasz*, 1936/3., 189–190.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárkány*, Kosztolányi Dezső Összes Művei, Kritikai kiadás, sajtó alá rendezte BENGI László és PARÁDI Andrea, Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014.
- LOVÁSZ Andrea, *A kérdőjellel görbülés eleganciája: Mészöly Ágnes: Darwin-játszma = „...kézifékes fordulást is tud” Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikoletta, Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, Tempevölgy könyvek 29., 2018, 205–212.
- LŐRINCZY Huba, *Egy vakond naplója. Márai Sándor: Bébi vagy az első szerelem*, Műhely, 1999/4., 66–72.
- MÓRICZ Zsigmond, *Ki a jeles, ha nem én?*, Pesti Napló, 1939. július 23., 14-15.
- RUSSELL, Kate Elizabeth, *Szép, sötét Vanessám*, ford. BORBÉLY Judit Bernadett, Budapest: Libri, 2021.
- SMID Róbert, *Körkérdés 2022*, <https://litera.hu/magazin/interju/kokerdes-2022-smid-robert-valaszol.html> (Letöltés dátuma: 2015.11.19.)
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony: Kalligram, 2010.
- TAMÁS Ferenc, *Az ifjúsági Aranysárkány*, Taní-tani, 2004-2005. tanév, 4. sz., 94–96.
- Tanársors nálunk és egybűtt*, Politika, 1949/32., 6.

74 From Antal Novák to Jacob Strane (Kate Elizabeth Russell: My Dark Vanessa)

Abstract. The debut novel by Kate Elizabeth Russell, *My Dark Vanessa* (2020) translated into Hungarian in 2021 by Judit Bernadett Borbély, focuses on the physical and emotional relationship that develops between a 42-year-old literature teacher and a 15-year-old student. This time, we read the novel in the context of Hungarian school novels featuring teacher heroes who can also be interpreted as victims: examples include Kosztolányi's *The Golden Kite*, *Nero and the VII. A* by Aladár Komlós, Sándor Márai's novel *Baby or First Love*, and Ágnes Mészöly's young adult novel *The Darwin Game*. The analysis aims to show how much more Russell's novel is than an investigative newspaper article about a harassment case. The roles of teacher and student, certain parallels (e.g., Nabokov's *Lolita* or Britney Spears), the narrative style, and the motif of the dog all serve to confirm this.

Keywords: teacher novel, bullying, Hungarian school novels, self-understanding